

Jože Cesar
Avgust Černigoj
Bogdan Grom
Robert Hlavaty
Avrelij Lukežič
Rudolf Saksida
Lojze Spacal

Tržaški slovenski slikarji

Skupino tržaških slovenskih slikarjev, ki jih je povezovalo skupno razstavljanje v obdobju 1945 do 1954, sestavljajo **Jože Cesar** (1907–1980), **Avgust Černigoj** (1898–1985), **Bogdan Grom** (1918–2013), **Robert Hlavaty** (1897–1982), **Avrelij Lukežič** (1912–1980), **Rudolf Saksida** (1913–1985), po rodu Goričan, in **Lojze Spacal** (1907–2000). Po drugi svetovni vojni so odigrali pomembno vlogo, saj so ostalim slovenskim umetnikom olajšali pot iz realizma in figuralike v abstraktno umetnost ter mladi generaciji posredovali izhodišča za modernizacijo likovnega izraza. V tistem času so bili jugoslovanski umetniki pred nelahko nalogo usklajevanja teženj politično narekovanega socialističnega realizma z lastnimi izkušnjami iz preteklosti, predvsem posodobljenimi realizmi, in skopimi informacijami o dogajanju v umetnosti na Zahodu.

Trst je po drugi svetovni vojni postal pravo politično in kulturno središče slovenske skupnosti v Italiji. Po padcu fašizma je novonastali politični položaj omogočil preporod mnogih političnih, gospodarskih in kulturnih institucij v slovenskem jeziku, pomembnih za občo slovensko umetnost (Stalno gledališče v Trstu, književna revija *Razgledi*, Galerija Scorpione, ki je bila središče slovenskega razstavnega življenja v tem mestu). Umetnost je bila pomemben del nacionalne in politične borbe Slovencev in Hrvatov za priključitev tržaškega ozemlja Jugoslaviji. Te ustanove so potrjevale kulturno zrelost Slovencev na Svobodnem tržaškem ozemlju (1947–1954). V Galeriji Scorpione, središču slovenskega likovnega življenja v Trstu, so tržaški umetniki v letih 1948–1953 vzdrževali lastne razstavne prostore. Tam so uspešno razstavljali tako tržaški ustvarjalci kot tudi gostje od drugod in vidnejši umetniki iz Ljubljane.

Že avgusta 1945, le nekaj mesecev po koncu vojne, so v Trstu in Gorici razstavljali slovenski primorski umetniki. Razstavljalo je 24 avtorjev iz Jugoslavije in Trsta ter Gorice, ki sta takrat sodila v Cono B pod upravo zavezniške vojske. Naslednja razstava je bila septembra 1945 v Ljubljani. Tokrat so razstavljali »levo usmerjeni« tržaški umetniki slovenske in italijanske narodnosti. 13 tržaških umetnikov je v Jakopičevem paviljonu razstavilo oljne slike, risbe in skulpture, umetnine pa so bile znaniške sprave med sovražno nastrojenima narodoma. Ker naj bi razstava prikazovala, da narode lahko poveže komunistična stranka, je imela izrazit političen podton. Iz Trsta so Slovence zastopali L. Spacal, A. Lukežič in J. Cesar. V Ljubljani so se v letih med 1946 in 1949 na razstavah Društva slovenskih upodablajočih umetnikov skupini tržaških umetnikov priključili še B. Grom, R. Saksida in R. Hlavaty.

Dogodek, ki je najbolj vplival na slovensko umetnostno prizorišče, predvsem na mlade, je bila reprezentativna *Razstava slikarskih in grafičnih del tržaških umetnikov* junija 1950 v Moderni galeriji v Ljubljani. Takrat se je pojem tržaških umetnikov uveljavil v slovenski umetnostni zgodovini, kot poseben umetnostni fenomen pa ga

je utrdila postavitev stalne zbirke v Ljubljanski Moderni galeriji leta 1953, s posebnim oddelkom tržaških slovenskih slikarjev in katalogom z besedilom Franceta Steleta. V Ljubljani sta vodilna predstavnika tržaških umetnikov nastopila tudi samostojno, in sicer A. Černigoj v Mali galeriji (1953), L. Spacal pa z reprezentativnim izborom del v Moderni galeriji (1955).

A. Černigoj je bil poleg tega ustanovitelj tržaškega Art-kluba, ki je od leta 1953 dalje združeval predvsem mlajše slovenske tržaške umetnike, ki jim je bil A. Černigoj nekakšen mentor. V Ljubljani se je Art-klub z avtorji A. Černigojem, J. Cesarjem, B. Gromom in A. Lukežičem prvič predstavil avgusta 1954 v Jakopičevem paviljonu. Peti član kluba, R. Saksida, se razstave ni udeležil.

Tako A. Černigoj kot L. Spacal sta leta 1955 sodelovala na prvem Mednarodnem grafičnem bienalu v Ljubljani. Na drugem, leta 1957, je L. Spacal prejel prvo nagrado za grafiko in z njo samostojno razstavo v Jakopičevem paviljonu leta 1959. V prestolnicah jugoslovanskih republik so v 50. letih samostojno razstavljali L. Spacal, A. Černigoj in J. Cesar.

Poleg razstavne dejavnosti je k popularizaciji tržaške slovenske umetnosti prispevala tudi likovnopublicistična dejavnost. V Trstu je leta 1949 L. Spacal v samozaložbi izdal ilustrirano monografijo z uvodom Borisa Pahorja v 600 oštevilčenih izvodih, leta 1951 pa še veliko mapo *Spacal* z 20 lesorezi in linorezi iz obdobja 1937 do 1951 ter s predgovorom Franceta Steleta. A. Černigoj je leta 1949 izdal mapo s 30 lesorezi *Slovenski pesniki in pisatelji*, tej ediciji pa je leta 1951 sledila v Kopru izdana mapa njegovih izvornih lesorezov *Grafika* v 200 oštevilčenih izvodih. K popularnosti so prispevali tudi slovenski umetnostni zgodovinarji s tržaškim ciklom predavanj v letih 1951 in 1952.

Leta 1954, ko je bil Trst z okolico (Cona B) dodeljen Italiji, tržaški umetniki niso več nastopali kot skupina. Skupna značilnost tržaških umetnikov je včasih strogo geometrična, drugič bolj sproščena in atmosferična stilizacija

motivov Istre in Krasa. Težili so k oblikovni dorečenosti, ki se kaže v čvrsto zajetih obrisih predmetov. Opazna sta pregledna likovna zgradba in enostavno ter neprisiljeno izražanje, ki je blizu dojetju preprostega človeka. Barve so jasne in se spreminjajo od najbolj nasičenih do najprosojnejših odtenkov. V skladu s sočasnimi likovnimi tokovi so tržaški umetniki sledili strogo začrtani, jasni, bolj racionalni viziji, ki umetniku preprečuje, da bi zapadel v slikovitost in zamegljenost oblik.

V umetnosti v Primorju od srednjega veka do modernizma je mogoče odkrivati sledi zakoreninjenosti v specifičnih geomorfoloških in kulturnih značilnostih tega prostora, ki leži na križišču slovanskega, romanskega in germanskega kulturnega vplivnega območja. Življenje v Trstu in njegovi okolici je določilo tematiko del tržaških slikarjev, ki so z upodabljanjem ljudi, vraščenih v to okolje, in s svojsko intuicijo v platna vnesli tudi specifiko slovenskega Krasa in Istre. Likovna dela so polna kontrastov, sončnih barv, živahnosti in dinamike, ki odražajo primorski temperament, včasih z elegičnim nadihom.

Na slovensko umetnost po drugi svetovni vojni so tržaški slikarji vplivali s sodobnimi motivi iz mestnega življenja, predvsem pa z geometrično stilizacijo primorskih krajskih motivov. Enostavna (zaradi racionalnosti jo lahko označimo tudi za mediteransko) konstrukcijska shema, sestavljena iz vertikal in horizontal, je tista likovna struktura tržaških umetnikov, ki je vplivala na več generacij »celinskih« slovenskih umetnikov v 50. letih. Tržaški zgled jim je poleg drugega pokazal, kako je mogoče likovno raziskovati svoje okolje in hkrati razvijati modernistične izraze ter biti svetovljanski.

Dela slovenskih tržaških slikarjev so bila za širši slovenski prostor zanimiva tudi zaradi poudarjene socialne občutljivosti, prikazane na diskreten, osebno izpoveden način. Kar štirje izmed njih (J. Cesar, R. Hlavaty, A. Lukežič, L. Spacal) so se denimo do umetniškega priznanja prebili iz skromnih razmer (delavsko-kmečko poreklo, izhodišče v samouštvu in umetni obrti); svet »malega človeka« pri delu ter občutljivost za njegove stiske sta ostala v nji-

hovem delu pogosta motiva. Na geometrično oziroma konstruktivno usmeritev je vplival **A. Černigoj**, ki je bil v 20. letih najpomembnejši slovenski avantgardist in konstruktivist. S strukturalno shemo vertikal in horizontal je vplival na tržaške umetnike – na J. Cesarja in A. Lukežiča, ki ima je bil učitelj, pa tudi na L. Spacala, ki ga je vseskozi z radovednostjo spremljal.

Vpliv multikulturnega Trsta na tržaške umetnike se kaže v njihovem nenehnem eksperimentiranju in iznajditeljskih tehničnih postopkih. Izražajo se v najrazličnejših tehnikah: grafiki, slikarstvu, mozaiku, tapiseriji, kiparstvu in mešanih tehnikah. Radovednost so zbuiali tudi z inovativni grafičnimi pristopi v lesorezu in jedkanici ter batik. A. Černigoj in L. Spacal pa sta se uveljavila tudi kot dekorativna slikarja na velikih čezoceanskih parnikih in monumentalna slikarja v cerkvah.

11. Avgust Černigoj

Slovenski tržaški umetniki so se večinoma šolali v Italiji in razvijali svoj likovni izraz v stiku z zahodnim modernizmom. V veliki meri so črpali iz del italijanskih slikarjev, od klasične, renesančne tradicije do modernističnih smeri, futurizma in tistih slogov, ki so se zgledovali po tradiciji smeri *Valori plastici* in metafizičnega slikarstva. Vodilna predstavnik obeh generacij tržaških umetnikov, L. Spacal in A. Černigoj, sta v začetku 50. let prešla v abstraktne izraze, ki so črpali iz geometrične abstrakcije.

Najvidnejši in najvplivnejši slikar skupine tržaških umetnikov po drugi svetovni vojni je bil **L. Spacal**. Bil je karizmatični vodja tržaških umetnikov in organizator razstav v Trstu. Šolal se je v Monzi, kjer je nanj vplivala *pittura metafisica* (G. de Chirico, C. Carra ...), predvsem pa ga je pritegnil magični realizem. V njegovem opusu se vseskozi pojavljajo sledovi kraške krajine. L. Spacal ima poudarjen občutek za teksturo. Barvna redukcija na rdečo, belo in modro ga ne omejuje, da ne bi razvil izvirnega izraza s poudarjeno liričnim razpoloženjem, primerljivega z glasbo. Tako zelo samosvoj je, da ga je težko umestiti v določeno stilno formacijo. Postal je vrhunski predstavnik zelo ozkega geografskega prostora, ki pa ga je znal narediti univerzalnega in svetovljanskega.

Najbližji Spacalovemu slikovnemu izrazu iz obdobja magičnega realizma, njegovi tedanji slikovni strukturi in liričnemu razpoloženju, je Goričan **R. Saksida**. Podobno so zaznamovani tudi akvareli s kraško in morsko tematiko **R. Hlavatyja**, v lirično interpretacijo istrske krajine pa je usmerjen **A. Lukežič**. Pomemben istrski krajinski slikar je **J. Cesar**, le da je ekspresivnejši in strukturno bližji L. Spacalu. **B. Grom**, ki je leta 1957 emigriral v ZDA, je eksperimentator in dela v različnih medijih, v njegovem delu pa še vedno doživeto odmeva vpliv tržaškega Krasa.

Milko Bambič (1905–1991), predvojni avantgardist iz Černigojevega kroga, se je pretežno ukvarjal z ilustracijo in publicistiko ter pisal recenzije o tržaških umetnikih za časopise in slovenski radio v Trstu. V svojem slikarskem opusu se je preizkušal v socialnih motivih iz Trsta in zaledja, najbolj pri srcu pa mu je bil vendarle portret,

pogosto z groteskno noto. Že v 60. letih se je v Trstu pojavila nova generacija slovenskih likovnih umetnikov: **Deziderij Švara** (1934–2020), **Franko Vecchiet** (1941–), **Boris Zuljan** (1944–2013), **Edi Žerial** (1940–), ki so nekaj časa delovali v Grupi U, in **Klavdij Palčič** (1940–), vsi uveljavljeni v Italiji, Sloveniji in po svetu. Značilnost njihovega ustvarjanja je obrtna izbrušenost in svobodna domišljija kot dediščina prehodnega prostora, ki spaja formalno dognani Jug in meditativni Sever, z dodatkom slovanske čustvene obarvanosti.

Še vedno ni povsem razjasnjeno vprašanje, ali so tržaški umetniki del primorske razpoloženske kontinuitete ali pa pomeni njihov modernistični izraz vendarle globlji prelom. O tem se razhajajo stališča dveh generacij umetnostnih zgodovinarjev. Mlajša (Tomaž Brejc, Peter Krečič, Jure Mikuž) tržaške umetnike uvršča v normalni tok razvoja zahodne moderne umetnosti, ki po njenem ni odvisna od »regionalnih konstant«, temveč jo je treba razumeti v kontekstu velikih umetnostnih centrov, kot je denimo Pariz. V skladu s tem glediščem moramo delo tržaških umetnikov interpretirati kot modernistično in »profesionalno« obravnavanje slikovne površine in strukture. V ospredju opazujemo njihov likovni jezik, ne gre pa iskati in izpostavljati »nacionalnih« ali regionalnih značilnosti tržaških slikarjev. Starejša generacija kritikov (France Stele, Izidor Cankar, Zoran Kržišnik in Nace Šumi) pa je menila, da na likovno problematiko tržaških umetnikov vplivata jasna arhitektonika primorskega ambienta in velemestnost Trsta. Primorski prostor naj bi torej spodbujal racionalno, strogo, geometrično, raziskovalno komponento. Oboji pa se strinjajo, da so L. Spacal in ostali ustvarjalci iz Trsta za slovensko umetnost v prvem desetletju po drugi svetovni vojni predstavljali prelomno izkušnjo in pospešili njeno modernizacijo.

Tržaške umetnike si lastita obe naciji, italijanska in slovenska, čeravno so ostali zvesti svojemu rodu. Prav iz te dvojnosti izhajajo njihova posebnost, veličina, ugled in uspeh. Tržaški slovenski slikarji so zrasli pod pritiski nacionalnih konfliktov, zlasti fašistične raznorodovalne politike. Tako so umetniki iz Trsta v prvem desetletju po drugi

svetovni vojni poleg umetnostne opravljali tudi politično nalogo, saj so s kakovostjo, ki so jim jo vsi priznavali, prispevali h krepitvi narodne zavesti in utemeljenosti zahtev po politični in kulturni svobodi. Kljub modernističnemu likovnemu jeziku so kritiki v delih tržaških umetnikov prepoznali »našo«, slovensko umetnost. Ti slikarji so slovenski javnosti odkrivali značilne tipe primorske pokrajine in sodelovali v procesu, ki bi ga lahko imenovali »likovno prilasčanje« istrskega in kraškega slovenskega ozemlja, ki je bilo širši slovenski javnosti pred letom 1945 manj znano.

Vid Lenard, R.

LIT.: *Razstava slovenskih primorskih umetnikov* (uv. bes. B. MAGAJNA), Ts 1945; G. MENASSÉ, *Trinajst Tržačanov v Ljubljani*, v: *Tržaški umetniki*, Lj 1945, s. p.; V. BARTOL, *Slovenski tržaški slikarji*, v: *Razstava slikarskih in grafičnih del tržaških umetnikov*, Lj 1950, kat. MG, s. p.; F. STELE, *Tržaški slovenski slikarji*, Lj 1953, kat. MG; *Dualità: aspetti della cultura slovena a Trieste / Dvojnost: aspekti slovenske kulture v Trstu*, Ts 1995, kat. Palazzo Costanzi.